

ალზრდის პროცესში ღირებულებათა ფორმირების ფსიქოლოგიური მექანიზმები

ლელა ტყეშელაშვილი
სტუ-ს დოქტორანტი

რეზიუმე

ღირებულებების ფორმირება ადრეულ ბავშვობაში იწყება და გრძელდება მთელი ცხოვრების მანძილზე. ფსიქოლოგიური თეორიები განსხვავებულად ხსნიან მათი ჩამოყალიბების თავისებურებებს.

განწყობის თეორიას აქვს ქცევის ახსნის მათგან სრულიად განსხვავებული პარადიგმა, რომელიც შესაძლებელია გამოყენებული იყოს ღირებულებათა სისტემის ჩამოყალიბების მექანიზმის ასახსნელად.

წინამდებარე ნაშრომში შემოთავაზებულია ამ თეორიული ჩარჩოს გააზრება და საგანმანათლებლო და სააღმზრდელო პრაქტიკაში მისი გამოყენების მართებულობის დასაბუთება.

საკვანძო სიტყვები: ღირებულებათა სისტემა, განწყობის თეორია, ობიექტივაცია, ღირებულებაზე დაფუძნებული სწავლება.

RESUME

The formation of values begins in early childhood and continues throughout life. Psychological theories explain the mechanisms of value formation in different ways.

The Theory of Set (D. Uznadze) has a completely different paradigm for explaining behavior, which can be used to explain the mechanism for the formation of a value system.

This article proposes to comprehend this theoretical framework and justify its use in educational practice.

Key words: value system, Theory of Set, objectification, value-based learning.

* * * *

ღირებულების ცნება ფსიქოლოგიაში განიმატება, როგორც მორალური, სოციალური ან ესთეტიკური პრინციპების ერთობლიობა, რომლითაც ხელმძღვანელობს ადამიანი ან საზოგადოება, რათა განსაზღვროს, რომელი მოვლენა შეიძლება შეფასდეს, როგორც კარგი, სასურველი, მნიშვნელოვანი ან სასარგებლო. შესაბამისად, ღირებულებათა სისტემა მორალური, სოციალური, ესთეტიკური, ეკონომიკური და რელიგიური კონცეფციების ერთობლიობაა, რომელიც პირდაპირ ან ირიბად მისაღებად ინდივიდის ან/და საზოგადოებისათვის.[3, 975]

ყოველ ადამიანს სამყაროს უნიკალური ხედვა აქვს და ამას ბევრ სხვა ფაქტორთან ერთად (მაგ. შეძენილი ცოდნა, წარსული გამოცდილება, ანმყოფი მოთხოვნები და მოთხოვნილებები) მისი ღირე-

ბულებები განსაზღვრავს. სწორედ ისინი გაფილტრავს გრემოდან შემოსულ გამლიზიანებლებს და ადამიანს მიმართავს სწორედ ისეთი მიზნებისკენ, რომლებიც სახელდობრ მისთვის არის ფასეული, საჭირო და მნიშვნელოვანი.[2, 194]

რატომ იძენენ ღირებულებები ასეთ მნიშვნელობას? - დაბადებიდანვე ადამიანის გადარჩენა სხვა ადამიანებთან კომუნიკაციაზე, მათი მოთხოვნილებებისა და მოთხოვნების გათვალისწინებაზე დამოკიდებული. ეს პროცესი მთელი ცხოვრების მანძილზე გრძელდება. ამიტომაც ადამიანს მყარად ის ატიტუდები, განწყობები, მოტივაციური სტრუქტურები უყალიბდება, რომლებიც კონკრეტული სოციალური სფეროსთვის არის ორგანული.

უპირველესად, ასეთი მყარი სოციალური ჯგუფი არის ოჯახი, თუმცა ბოლო დროს ამ ცნებამ მნიშვნელობა შეიცვალა. დღეს გაცილებით ბევრი ბავშვი იზრდება არასრულყოფილ ოჯახში, არასაოჯახო, ტრადიციული თვალსაზრისისგან განსხვავებულ გარემოში. ამის მიუხედავად, როგორი კონფიგურაციაც არ უნდა ჰქონდეს ოჯახს, ის უპირველესად სოციალური ზემოქმედებაზე რეაგირების მყარი პატერნების ჩამოყალიბებას ემსახურება.[2, 431]

თუ ზიგმუნდ ფროიდის მიერ შემოთავაზებულ პიროვნების სტრუქტურას დავეყრდნობით, სწორედ ამ გზით ყალიბდება სუპერეგო (ზე-„მე“), რომელიც არის შეძენილი ღირებულებების ერთობლიობა, სინდისი და იდეალური „მე“ (ეგო-იდეალი). მაშინ რატომ ხდება, რომ, ამის მიუხედავად, ადამიანში მუდმივად მიმდინარეობს ბრძოლა ბაზისურ იმპულსებსა და შეძენილ ღირებულებებს შორის? - პოსტფროიდიანულ მოძღვრებებში ამის საპასუხოდ წინა პლანზე არის წამოწეული „ეგოს“ (ცნობიერი და სააზროვნო ფუნქციების, ასევე სოციალური ფაქტორების (კულტურის, ოჯახის, თანატოლების) როლი პიროვნებისა და მისი ღირებულებათა სისტემის ფორმირებაში.[2, 570]

თუ კიდევ უფრო ჩავუღრმავდებით აღწერილ პროცესებს, გაჩნდება კითხვა იმის შესახებ, თუ როგორ ყალიბდება ღირებულებათა სისტემა ალზრდის პროცესში, რა მექანიზმი განაპირობებს მის ფორმირებასა და მყარ პიროვნულ მახასიათებლად გადაქცევას. მასზე პასუხი განსხვავებულია თითოეულ ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიაში. ბიჰევიორისტული თეორიის მიხედვით ღირებულებები დასწავლადია. ფსიქოანალიზის მიხედვით სოციალური და აღმზრდელების ღირებულებათა სისტემა ინტერიორიზდება სუპერეგოში. სოციალური დასწავლის

თეორიის მიხედვით ეს გარემოსა და სუბიექტს შორის რეციპროკული ურთიერთობითა და მიბაძვით ხორციელდება. ჰუმანისტური თეორია პიროვნული ზრდისთვის ხელშემწყობ გარემოში თვითაქტუალისა და ადამიანის განვითარების (მათ შორის ღირებულებათა სისტემის) განმაპირობებელ ფაქტორად.

ადამიანის ქცევის, და მათ შორის ღირებულებებით განპირობებული ქცევის, სრულიად განსხვავებულ, ორიგინალურ ამხსნელ მექანიზმს გვთავაზობს განწყობის ინტერაქციონალური ზოგადფსიქოლოგიური თეორია. მოკლედ მიმოვიხილავთ ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის (დ.უზნაძისა და შ. ნადირაშვილის) ამ მიდგომას და მის საფუძველზე გამოვკვეთთ ღირებულებათა სისტემის, როგორც ინდივიდუალური პიროვნული კონსტრუქტის ჩამოყალიბების მექანიზმს.

სოციალური ზემოქმედების ობიექტივაცია - ობიექტივაციის ეს სახე სოციალური მოთხოვნების აღმოჩენასა და გაობიექტურებას ემსახურება. ადამიანის, როგორც სუბიექტის დახასიათება მხოლოდ საგნობრივ სინამდვილესთან ურთიერთობით არ შეიძლება ამოინუროს. გარემოში, სადაც ის ცხოვრობს და მოქმედებს, სხვა ადამიანებიც არიან. სოციალური გარემო სუბიექტის ფსიქიკური ორგანიზაციის თავისებურებაზე უდიდეს ზეგავლენას ახდენს. სოციალურ გარემოში კი იგულისხმება ის ურთიერთობებიც, რომლებშიც ჩართულია ადამიანი. ეს არის ადამიანის მიერ შექმნილი კულტურული, გაადამიანურებული გარემო,“ - აღნიშნავს შ. ნადირაშვილი. [1, 83-96] საგნობრივ გარემოსთან ურთიერთობაც კი სულ სხვაგვარი ხდება, როცა მასში ადამიანები შემოდიან. მით უფრო, ეს უნდა აღინიშნოს სხვა ადამიანთან - სოციალურ გარემოსთან მიმართებით, რადგან სხვა სუბიექტს, ფიზიკური გარემოსაგან განსხვავებით, საკმარისად რთული უკუზემოქმედება ახასიათებს - ემოციებით, ინტელექტით, თანამშრომლობით, კონკურენციით და ა.შ. ადამიანის (სუბიექტის) ნებისმიერი ქცევა შენარჩუნდება ან განიღვენება მისი ქცევების „რეპერტუარიდან“ იმის მიხედვით, თუ რამდენად მიღებული და განმტკიცებული იქნება ის სოციალური მიერ, თუნდაც ეს ინდივიდის მხრიდან არ იყოს გაცნობიერებული (განწყობის თეორეტიკოსები იტყოდნენ - ობიექტივირებული) - კეთილგანწყობის აღმნიშვნელი ჟესტი, გაღიმება, თავის დაქნევა, ნამახალისებელი შორისდებულები და ა.შ. ინვევენ ქცევის განმტკიცებას. სანინალმდეგოები კი - ჩაქრობას.

ეს განსაკუთრებით შეიმჩნევა ალზრდის პროცესში - სოციალური გარემო, უფროსები აქტიურად ერევიან ბავშვის ქცევაში, აწყვეტინებენ, აიძულებენ ქცევის ხელშემშლელი მოთხოვნების ობიექტივირებას - უშლიან სხვისი სათამაშოს მითვისებას,

პატარის დაჩაგვრას და ა.შ. ადამიანის ალზრდა აღსავსეა ასეთი შეჩერებებით. ამ აქტის შედეგად ალზრული კოგნიტური პროცესების დახმარებით ადამიანი იძენს ცოდნას სოციალური მოთხოვნების შესახებ და ამის საფუძველზე აყალიბებს ღირებულებებს. ეს ცოდნა, ისევე, როგორც საგნის ობიექტივაციის შედეგად გარემოს შესახებ მიღებული ინფორმაცია ინტელექტუალურ აქტივობას მოითხოვს და ქმნის ცოდნათა სისტემას. შემდგომ, როცა ადამიანი სჩადის ისეთ ქცევას, რომელიც არ არის შეესაბამება, შეუსატყვისია მისი შინაგანი ბუნებისათვის, ჩნდება ყველასთვის ნაცნობი მორალური განცდები - სინდისის ქენჯნა, სირცხვილსა და დანაშაულის გრძნობა... ადამიანს ეს გრძნობა მხოლოდ ქცევის დასრულების შემდეგ როდი უჩნდება. შესაძლებელია, ეს თავად ქცევის მსვლელობის დროს მოხდეს, ის აფერხებს ქცევას და აიძულებს ადამიანს, მოახდინოს შექმნილი ვითარების ობიექტივაცია.

ამრიგად, ობიექტივაციის საფუძველზე ალზრული ცნობიერი პროცესის საფუძველზე ადამიანს ექმნება „შეგნებული და გააზრებული ქცევის განწყობა“ (შ. ნადირაშვილი), რომელიც აკმაყოფილებს როგორც გარემოს, ისე საზოგადოებისა და საკუთარ პიროვნულ მოთხოვნებსაც. ამის შედეგად ადამიანი ყალიბდება განსაზღვრული მოტივაციური და ღირებულებითი სტრუქტურების მქონე პიროვნებად. მოგვიანებით ის საზოგადოებას უბრუნებს იმას, რაც თავისი ფორმირების პროცესში მისგან მიიღო და გაითავისა.

ობიექტივაციის პროცესის დასრულების შემდეგ იწყება ნებელობისა და აზროვნების პროცესების ფუნქციების ჩართვა ქცევის მსვლელობაში - თუ ინდივიდის ქცევას გარემოში არსებული რაიმე საგანი აფერხებს, ჩაერთვება აზროვნების პროცესი, ხოლო სოციალური და მე-ს მოთხოვნებიდან მომდინარე, დაბრკოლებებს სუბიექტი აქცევს შეფასებითი მსჯელობის საგნად, და იწყებს ნებელობით აქტივობას. [1,96-100]

ამრიგად, ინდივიდი/სუბიექტი ობიექტივაციას მხოლოდ მაშინ კი არ იწყებს, როცა მის იმპულსურ ქცევას რამე საგანი აფერხებს, არამედ მაშინაც, როცა მისი ქცევის დაუბრკოლებელ მიმდინარეობას საკუთარი ან სოციალური წარმოდგენები, იდეები, მოთხოვნები ეწინააღმდეგებიან. ამ შემთხვევაში ადამიანის განსჯა მიმართულია ღირებულებათა სისტემის შეფასებისა და გადაფასებისაკენ. ამ თვალსაზრისით ქცევის ბევრი გაგრძელება შეიძლება გამოინახოს. სწორედ ის, თუ როგორ აკეთებს ადამიანი მათგან თავისთვის მისაღების არჩევანს, საინტერესო მონაცემებს გვანდის მის პიროვნებაზე [1,154].

საკუთარი ქცევისა და ღირებულებების ურთიერთშედარების საფუძველზე და ნებელობის ჩარევით პიროვნება ისახავს ისეთ ქცევას, რომელიც

ამჯერად მისი სოციალური „მე“-ს მოთხოვნებისათვისაც იქნება მისაღები, რადგან როცა ადამიანის ქცევა საკუთარ ფასეულობებთან/ღირებულებებთან მოდის შეუსაბამობაში, ობიექტივაციის საგანი ხდება ქცევის შინაგანი მხარე - მოთხოვნილება, რომელიც საზოგადოების მოთხოვნების სანინაღმდეგო და, ამდენად, ხელის შემშლელი აღმოჩნდება, ან პირიქით - თავად სუბიექტისთვის დამაბრკოლებელი. ასეთ შემთხვევებში მიზანშეწონილი ქცევის გამოწახვა ამ ურთიერთობის (სოციალური გარემო - პიროვნება) მოგვარებას ემსახურება. საბოლოოდ, ადამიანი გეგმავს და ასრულებს ისეთ ქცევას, რომელიც სოციალურად მიმართებაში უფრო ადაპტური და მიზანშეწონილია.

რა როლს ასრულებს ამ შემთხვევაში ნებელობა? - ნებელობითი აქტი არის ობიექტივაციის საფუძველზე სუბიექტის მიერ განხორციელებული აქტივობა, რომლის მეშვეობითაც წყდება პიროვნული, შინაგანი პრობლემა. [1, 99]

შ, ნადირაშვილი აღნიშნავს, რომ ეს სიტუაცია ასე შეიძლება აღინეროს: ადამიანის მოთხოვნილებაც და მისი ღირებულებათა სისტემიდან მომდინარე მოთხოვნაც აქტიურ მდგომარეობაში არიან, ორივე იძლევა თავისი შესაბამისი ქცევის იმპულსს. ეს შინაგანად არათავსებადი მდგომარეობა ამუხრუჭებს ქცევას. ადამიანი იწყებს თავისი შინაგანი ფსიქოლოგიური სტრუქტურების რეორგანიზაციას ობიექტივაციის აქტის მეშვეობით.

როგორც ცნობილია, ნებელობის პროცესი ციკლური მიმდინარეობის მქონეა. მას აქვს დასაწყისი, დეტერმინირებული მდგომარეობა და დასასრული. ამ თანმიმდევრობით ხდება ხდება გადაწყვეტილების მიღება, მისი ფორმირება და ამოქმედება. ამის აუცილებელი წინაპირობაა სუბიექტს მხრიდან თავისი ქცევის შედეგების გაცნობიერების შესაძლებლობა. აქ გადამწყვეტი როლი ენიჭება დროის ფაქტორს, რადგან ეს შეიძლება მოხდეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი როცა ინდივიდი მოახერხებს, „ამოერთოს“ დროის მონაკვეთიდან წარმოისახოს მომავალი- ამ შემთხვევაში წარმოსახვას რეალობის ძალა ენიჭება.

ადამიანი მოიძიებს თავისი შინაგანი კონფლიქტის აღმოცენების მიზეზებს, იწყებს თავისი „მე“-სა და საკუთარი ქცევის ობიექტივაციას. ამ პროცესის დანიშნულებაა აზროვნების მიერ შერჩეული ქცევის სოციალურ და მორალურ მოთხოვნებთან შესაბამისობაში მოყვანა. ცხადია, ეს რეალურად არის ქცევისთვის მოტივის შერჩევა. სწორედ ამის გამო, სახელდობრ აქ ჩაისახება ფსიქოლოგიური ქცევა, რომელიც საშუალებას იძლევა, ინტელექტუალურად შერჩეულ ქცევას ფსიქოლოგიურად მისაღები სახე მიეცეს. თავის მხრივ, ამისთვის საჭიროა, პიროვნებამ მის მიერ მოაზრებულ ინტელექტუალურ ქცევას მიანიჭოს „მაღალი ღირებულებითი ფასი“

(შნადირაშვილი). ეს აქცევს მას, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, განსაზღვრული მნიშვნელობის მქონე ქცევად და აღმოაცენებს შესაბამისი განწყობის შექმნისათვის აუცილებელ სუბიექტურ ფაქტორს. კერძოდ, არჩეულ ქცევას იმდენ დადებით შედეგს მიაწერს, რომ უფრო ადვილად მიიღებს გადაწყვეტილებას მის სასარგებლოდ. ამაში აქტიურად მონაწილეობს ნებელობის ფუნქცია და ღირებულებათა სისტემა.

როგორც განწყობის თეორეტიკოსები აღნიშნავენ, ასეთი ქცევების დაგეგმვის, შესრულებისა და შემდგომი გაანალიზების საფუძველზე იხვეწება პიროვნების შინაგანი ძალები და მისი სტრუქტურა. ამგვარად, ეტაპობრივად ყალიბდება ღირებულებითი ორიენტაციები და მათი სისტემები.

ღირებულებათა ფორმირების პროცესის სიღრმისეულ გაანალიზებას და მისი მექანიზმების დაზუსტებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სააღმზრდელო და საგანმანათლებლო პროცესისათვის. ღირებულებებზე დაფუძნებული განათლება და აღზრდა მიმართული უნდა იყოს იმ მორალური სტანდარტებისა და ეთიკური თვისებების გამომუშავებასა და შეთვისებაზე, რომლებიც, აკადემიური ცოდნის მიღებასთან ერთად, თანაბრად მნიშვნელოვანია. ეს არის ორიენტაცია სოციალურად მისაღებ, პიროვნების ან/და სოციალურ თვალსაზრისით მართებულ ცხოვრების წესზე.

ნებისმიერი პროცესი, რომელიც ადამიანის მიერ საკუთარი მორალური პრინციპებისა და ეთიკური პრიორიტეტების და მათი ყოველდღიურ ცხოვრებასთან მიმართების გაგებისა და გაცნობიერებას - ობიექტივაციას ემსახურება, გამოკვეთს და აყალიბებს ღირებულებებს. ამ თვალსაზრისით ძალიან მნიშვნელოვანია სოციალური კონტექსტი, პიროვნებათშორისი ურთიერთობები და ემოციური კეთილდღეობა.[4, 5-6]

განსაკუთრებით საყურადღებოა, აღმზრდელებმა (მშობელმა, მასწავლებელმა) ხელი შეუწყონ ისეთი გარემოს ჩამოყალიბებას, რომელიც აგებული იქნება ზოგადსაკაცობრიო პრინციპებზე, ღირებულებებზე, რწმენა-წარმოდგენებსა და ქცევებზე, რომლებიც გაზრდის საზოგადოების წევრთათვის უსაფრთხო და სანდო გარემოს უზრუნველყოფის ალბათობას.

ასეთი ტიპის ცოდნას ბავშვები უმეტესად ისეთი მყარი, სტრუქტურულიზებული გარემოდან ითვისებენ, როგორიცაა სკოლა, ოჯახი, საბავშვო ბაღი. ხოლო თუ საკითხს უფრო ფართო კონტექსტში განვიხილავთ, სკოლების, საცხოვრებელი უბნების, სხვადასხვა სათვისტომოებისაგან კი. რაც უფრო მრავალფეროვან კონტექსტთან უხდება ბავშვს შეხება, მით მრავალფეროვანი კულტურული შრის/ფენის ზეგავლენას განიცდის. ამაში მას განსაკუთრებით ეხმარება საერთო სამეცყველო ენა. ენასა და მოსა-

ლოდნელ ქცევას (მოლოდინს, ქცევის ალბათობას) შეუძლია შეცვალოს მოზარდი ადამიანი. ზემოქმედება კი შეიძლება იყოს როგორც სასარგებლო, ასევე საზიანო. მააგალითად, ბავშვს, რომელიც კოლექტივისტურ კულტურაშია გაზრდილი, გაუჭირდება სწავლა ინდივიდუალისტურ სოციუმში. ამიტომ აღმზრდელმა, მასწავლებელმა მას შეძლებისდაგვარად ხშირად უნდა მისცეს სხვებთან თანამშრომლობის საშუალება.

ხელოვნების განსხვავებულ ნიმუშებთან, განსხვავებულ ენასთან, ტრადიციულ თამაშებთან ან საოჯახო/რელიგიურ წეს-ჩვეულებებთან შეხება თავისთავადაც იქნება მდიდარი რესურსი ღირებულებათა ჩამოყალიბებისათვის, თუკი მათ გამო-

ვიყენებთ ურთიერთგამდიდრებისა და ურთიერთგაცვლისათვის და არა - დაპირისპირებისათვის. ასე რომ, დიდი მნიშვნელობა აქვს, რამდენად გათვითცნობიერებულია თავად აღმზრდელი თავისი მოსწავლეების განსხვავებულ კულტურასა და ტრადიციებში, შესაბამისად კი - ღირებულებებში. [4,27] მით უფრო, რომ განწყობას, ატიტუდს ღირებულების გამოხატვის ფუნქცია აქვს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ინდივიდისთვის მისაღებია და დადებითი დამოკიდებულება აქვს, ძირითადად, იმ საზოგადოებრივი, ინტერპერსონალური სოციალური მოვლენების, სიმბოლოების, იდეებისა და ქცევებისადმი, რომლებიც მის ღირებულებებს უკავშირდება.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. შ. ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, სოციალური განწყობა, 1985
2. რ. გერიგი, ფ. ზიმბარდო, ფსიქოლოგია და ცხოვრება, 2009
3. APA Dictionary of Psychology, Gary R. VanderBos, editor in chief, American Psychological Association, Washington, DC 2006
4. Top 20 principles from psychology for early childhood teaching and learning, Coalition For Psychology In schools And Education © 2019 by the American Psychological Association.